Capitolul XIII

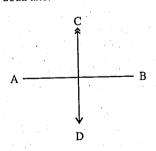
Static și dinamic în limbă. Distincția conceptuală între sincronie și diacronie

Observația empirică ne relevă evidența că limba este o realitate dinamică, un proces alcătuit din stări succesive diverse. fie că avem în vedere vorbirea, alcătuită din acte individuale și irepetabile, fie sistemul lingvistic sub care se prezintă o limbă istorică. Prin considerațiile care urmează ne vom referi la limbă în acest al doilea înțeles. Privită în timp, ca orice obiect supus condiționărilor istorice, nici o limbă nu este identică cu sine. Pe de altă parte, funcția comunicativă a unei limbi nu poate fi realizată în cadrul unei comunități decît dacă limba respectivei comunități prezintă o anumită stabilitate. Asadar, un raționament de bun-simț ne impune să acceptăm un paradox: orice limbă se schimbă permanent, dar, în același timp, în fiecare secventă de timp din existenta ei istorică, ea este identică sau egală cu sine însăși în planul simultaneității funcționării sale. Este vorba așadar de o diferentă de perspectivă. Dacă privim limba în timp, constatăm mobilitate și schimbare, iar dacă o privim în prezentul functionării ei, constatăm stabilitate. Lingvistica modernă folosește, pentru a desemna această relație, conceptele de diacronie și sincronie.

După cum se pare, primul care a făcut distincția clară dintre perspectiva sincronică și cea diacronică în cercetarea limbii a fost învățatul francez François Thurot (1768-1832), în cadrul unor observații formulate în prefața sa la traducerea în limba franceză a cunoscutului eseu al lui James Harris, Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire générale, Paris, 1796. Filologul iluminist francez vorbește aici de o opoziție între ceea ce el denumește ordre systématique, adică studiul descriptiv al limbii, și étymologie, adică perspectiva evolutivă. În termeni diferiți, distincții similare găsim și la alți lingviști importanți ai secolului al XIX-lea, precum W. von Humboldt, H. Steinthal, A. Schleicher,

B. de Courtenay, G. von der Gabelenz Într-o măsură mai mare sau mai mică, aproape oricare dintre cercetătorii mai importanți ai fenomenului limbaj și-au dat seama că o limbă umană poate fi abordată în mod static, fie descriptiv, fie normativ, sau în mod dinamic, genetic și evolutiv. O examinare globală a istoriei ideilor lingvistice ne arată faptul că, pînă în secolul al XIX-lea, a predominat o perspectivă normativă (și implicit descriptivă) asupra limbii, filologii arătîndu-se preocupați în special de redactarea de gramatici și dictionare, cu alte cuvinte, de descrierea unei limbi. Prin constituirea "lingvisticii stiintifice" o dată cu inventarea metodei comparativ-istorice, care presupune abordarea pozitivistă și evolutivă a faptelor de limbă, preponderentă va căpăta perspectiva genetică. A elabora studii comparative asupra unor familii de limbi și, ulterior, a elabora "gramatici istorice" ale unei/ unor limbi, cum făceau lingvistii din primele generatii de comparativisti, însemna, practic, concentrarea totală a atenției asupra dinamicii evolutive a limbilor. Se poate afirma însă că, pînă la Ferdinand de Saussure, o fundamentare teoretică foarte clară a celor două tipuri de cercetare a limbii nu a existat, studiul comparativ-evolutiv și cel descriptiv coexistînd într-un mod relativ indistinct.

Inventînd deopotrivă și termenii larg acceptați de posteritate (sincronic/diacronic, respectiv sincronie/diacronie), Saussure pomește de la o ingenioasă analogie cu conceptul de valoare din economia politică, văzută ca o mărime variabilă în timp, potrivit înscrierii sale într-un sistem de echivalente descris de două axe:

SAUSSURE, Curs, p. 98, vorbește în acest context despre:

 o a x ă a s i m u l t a n e i t ă ț i l o r (AB), care înseriază semnele lingvistice în cadrul unor structuri relativ stabile, "unde orice intervenție a timpului este exclusă", și 2. o a x ă a s u c c e s i v i t ă ț i l o r (CD), pe care "nu putem considera, în același timp, decît un lucru, dar unde sînt situate toate lucrurile de pe prima axă cu schimbările lor" (ibidem, p. 97).

Prin urmare atît în existența lor propriu-zisă, cît și în evaluarea lor teoretică, semnele lingvistice se supun permanent unei duble determinări; este vorba, pe de o parte, de cea impusă de organizarea lor într-un sistem stabil de valori și de relații și, pe de altă parte, de cea impusă de evidența schimbărilor în timp ale acestui sistem de relații și de valori. Saussure deduce de aici că este necesar să se distingă două lingvistici, pe care le desemnează prin sintagmele lingvistică evolutivă sau diacronică și, respectiv, lingvistică statică sau sincronică:

Este sincronic tot ceea ce se referă la aspectul static al științei noastre, iar diacronic tot ceea ce are legătură cu evoluțiile. Sincronia și diacronia vor desemna așadar o stare a limbii și, respectiv, o fază de evoluție (ibidem, p. 99).

Delimitate clar de Saussure, aceste două niveluri ale percepției teoretice definesc două perspective de cercetare distincte, cu obiective diferite:

Lingvistica sincronică se va ocupa de raporturile logice și psihologice care leagă termeni ce coexistă și formează un sistem, așa cum sunt ei văzuți de aceeași conștiință colectivă. Lingvistica diacronică va studia, dimpotrivă, raporturile care leagă termeni succesivi nepercepuți de aceeași conștiință colectivă, și care se substituie unii altora, fără să formeze un sistem (ibidem, p. 113).

După cum se poate constata, Saussure recunoaște caracterul sistemic doar limbii în ipostaza ei sincronică, socotind că schimbările lingvistice au un caracter a-sistemic și exterior sistemului lingvistic. Această idee va fi amendată de lingvistica post-saussuriană, în sensul că, după cum vom vedea mai departe, lingvisti importanti vor recunoaște atribute ale sistemicității și schimbărilor lingvistice. Să rămînem deocamdată la Saussure, care subliniază și în alt context faptul că opoziția între sincronie si diacronie "este absolută și nu suferă nici un compromis" (ibidem, p. 100). Sistemul ar avea aşadar, după Saussure, un caracter imuabil, căci alterarea în timp a fiecărui element component în parte nu ar afecta integritatea sistemului. Fenomenele diacronice nu ar avea nici un raport cu sistemul, desi îl condiționează în perspectivă istorică. Astfel, exemplifică Saussure (ibidem, p. 102 și urm.), este o realitate sincronică faptul că în franceza modernă accentul se află la majoritatea cuvintelor pe ultima silabă, cu excepția celor care conțin un "e mut". Acest fapt sincronic derivă dintr-un stadiu anterior din evoluția limbii franceze,

rezultat, la rîndul lui, din simplificarea sistemului accentului din limba latină, care era mult mai complicat.

Într-adevăr, cei care au studiat sistematic limba latină își amintesc că accentul cade în latină, de regulă, pe silaba penultimă a fiecărui cuvînt, cu condiția ca aceasta să fie lungă; dacă silaba penultimă este scurtă, accentul se mută pe silaba antepenultimă: amīcus, dar ánĭma. Ca rezultat al evoluției formei cuvintelor, în trecerea de la latină la franceză, poziția accentului nu mai rămîne aceeași în cadrul ansamblului. În noua limbă, cuvintele sunt acum ami și âme; deși vocala accentuată rămîne aceeași ca în latină, cuvintele franțuzești sunt acum oxiton și, respectiv, paroxiton. În această logică, legea accentului apare în franceză ca un rezultat întîmplător și involuntar al evoluției. O dată constituită, această lege sincronică va acționa și asupra unor termeni neologistici, împrumutați mai tîrziu în franceză din latina savantă, cum ar fi adj. fr. facile (< lat. fácile), caz în care constatăm o schimbare a vocalei accentuate.

Abordînd şi el controversatul concept de "lege lingvistică", mult discutat de predecesorii săi, în special de către Neogramatici, Saussure va distinge între l e g i s i n c r o n i c e, care au un caracter general, dar non-imperativ, și l e g i d i a c r o n i c e, care, deși sunt condiționate de factori accidentali și particulari, au un caracter obligatoriu și imperativ, o dată ce au fost instituite. Ca să înțelegem această deosebire dintre cele două tipuri de legi lingvistice, reluăm exemplele propuse de Saussure însuși. Faptul că, în limba greacă, accentul nu cade niciodată dincolo de silaba antepenultimă, precum și faptul că, în această limbă, toate cuvintele se termină într-o vocală sau într-una din consoanele s, n, și r sunt legi sincronice ale limbii grecești. Dimpotrivă, transformarea aspiratelor sonore din indoeuropeana comună în aspirate surde în limba greacă (*dhūmos > thumós 'suflu vital'; *bherō > férō 'duc') reprezintă o lege diacronică.

Către finalul considerațiilor sale (*ibidem*, p. 112 și urm.), Saussure operează o corelație necesară între distincția sincronie/diacronie, pe de o parte, și cea dintre limbă și vorbire, pe de altă parte; el arată că "ceea ce este diacronic în limbă nu se manifestă decît prin vorbire", întrucît germenele oricărei schimbări apare mai întîi în vorbirea unui individ și apoi se generalizează la ceilalți membri ai comunității. De exemplu, în germana modernă, avem paradigma verbală de persoana I *ich war – wir waren*, în vreme ce, pînă în secolul al XVI-lea, după cum ne arată documentele scrise, se spunea *ich was – wir waren* (cf. și engl. I was – we were). Prin analogie cu forma de plural waren, un vorbitor a creat cîndva

forma de singular war, care a înlocuit treptat forma was și s-a generalizat, devenind un element din sistemul verbal al germanei moderne.

Din prezentarea, fatalmente rezumativă, a concepției expuse de Saussure în Cursul său, se poate vedea că savantul genevez avea în vedere o distinctie foarte transantă între ceea ce în limbă este static si ceea ce este schimbare. În realitatea sa mai complexă, limba trebuie privită probabil în egală măsură ca un sistem stabil de semne și relații, dar și ca rezultat al unei evolutii neîntrerupte. Orice stadiu din existenta istorică a unei limbi date presupune deopotrivă o zonă stabilă, dar și una dinamică. Mai mult sau mai putin perceptibil, o limbă evoluează în mod permanent, dar, în acelasi timp, ea se află în stare de echilibru relativ. Ignorarea sau supraevaluarea uneia dintre aceste două dimensiuni complementare produce rezultate stiintifice mediocre sau conduce la concluzii false. O asemenea pozitie inadecvată, configurată prin supraaprecierea dimensiunii sincronice a limbii, se înregistrează în activitatea unei mari părți a lingvistilor structuralisti care au activat pe la jumătatea secolului XX, preocupați aproape exclusiv cu descrierea stadiului actual al limbilor si neglijînd dimensiunea istorică. Au fost însă și învățați, precum W. von Wartburg, A. Martinet sau E. Coseriu, care au respins descriptivismul structuralist "maximalist" și, reținînd inventarul conceptual saussurian, au încercat să reconcilieze, atît la nivelul teoriei lingvistice, cît și la nivelul practicii cercetării, componenta diacronică și pe cea sincronică.

După părerea lui Eugenio Coseriu, formulată în lucrarea Sincronie, diacronie și istorie, croarea de metodă fundamentală a lui Saussure și a urmașilor săi a constat în operarea unei confuzii între obiectul de cercetare și cercetarea însăși, adică între limba ca atare și metoda lingvistică. Căci, este de părere Coseriu, o delimitare transantă se poate trasa doar între lingvistica diacronică și lingvistica sincronică, dar nu și între sincronia si diacronia limbii. Sincronic si diacronic sînt categorii co-substantiale, indistincte în dinamica functionării și evolutiei unei limbi. Prin această aserțiune, Coseriu re-afirmă valabilitatea conceptului humboldtian al limbii, văzută simultan ca enérgeia, devenire și creație permanentă, dar și ca ergon, rezultat al evolutiei, relativ stabil la un moment dat. Starea si devenirea sunt astfel ipostaze definitorii egal de legitime ale limbii, asa încît conceptele de descriere și istorie întrebuintate de structuralistii "ortodocsi" ar fi bine să fie înlocuite cu cele, mai precise, de utilizare (Verwendung) și preluare (Übernahme) de către vorbitor a procesului comunicării lingvistice. Caracterul complementar și

congruent al sincroniei și al diacroniei în privința faptelor de limbă este subliniat de Coseriu într-un chip aforistic într-un pasaj mereu evocat sau citat de specialiști:

Limba funcționează sincronic și se constitute diacronic. Dar acești termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, pentru că "facerea" se realizează în vederea funcționării. De aceea, și studiile care le corespund, chiar menținindu-le distincte, trebuie să implice depășirea antinomiei ca atare (COSERIU, Sincronie, diacronie..., p. 238).

Dincolo de evidenta clarificare de ordin teoretic si metodologic. E. Coseriu a transpus el însuși în practică principiile pe care le-a formulat, mai ales în domeniul semanticii structurale diacronice, domeniu de cercetare la a cărui trasare Coseriu a avut un aport decisiv. În acest context, în studiul Pour une sémantique diachronique structurale din 1964, Coseriu a afirmat si a dovedit că între conceptul de structură și cel de evolutie nu există nici o contradictie, inclusiv la un nivel al limbii mai greu structurabil cum este cel semantic. Implicînd distinctia sincronie diacronie în corelația tripartită sistem - normă - vorbire, E. Coseriu a precizat deopotrivă și dimensiunile reale și multiple ale raportului dintre structura stabilă și evoluție. El arată că, inițial, schimbările lingvistice se produc în diacronie, la nivelul vorbirii, și pătrund în normă la un moment dat, deci într-un stadiu sincronic. La nivelul normei, schimbările evoluează de asemenea diacronic si sunt asimilate în cele din urmă în sistem în mod sincronic. Sau, parafrazîndu-l pe Coseriu însuși, sincronia sistemului este inclusă în diacronia normei, iar sincronia normei este inclusă în diacronia vorbirii. Aceste disocieri simple și flexibile au o mare valoare metodologică, ele contribuind la sporirea exactității cercetării practice a limbii. atît în privința descrierii unui sistem lingvistic într-un moment definit al existenței sale, cît și în privința interpretării și explicării cauzelor și sensului schimbărilor.

13.1. Problema schimbărilor lingvistice

Prin aceasta ajungem la una din temele centrale ale reflecției teoretice moderne asupra limbajului și limbilor, problema schimbărilor în limbă și, în conexiune cu acest aspect, problema diversității limbilor. În perspectivă istorică, în ciuda importanței primordiale a acestei problematici, constatăm că, înainte de epoca modernă, învățații, fie ei filologi sau filosofi, nu și-au pus în mod explicit această întrebare: de ce se schimbă o limbă în

timp. Absența în epoca pre-modernă a acestei problematici se explică prin caracterul mono-cultural al culturii antice greco-latine si al celei medievale. Cunoscînd și cultivînd exclusiv limba lor maternă, grecii și romanii atribuiau limbii grecesti, respectiv latinei, caracterul unei limbi universale, aceeasi pentru toti oamenii, resimtită ca fiind imuabilă în prestigiul său, fundamentat pe o bogată tradiție scrisă. Pornind de la inventarul de norme al "limbii înalte", al variantei scrise cultivate de oamenii instruiti, gramaticienii greci și romani interpretau orice inovații din limba vorbită, orice abateri de la norma literară drept "barbarisme", accidente nedorite, care trebuiau evitate si combătute. La rîndul lor, filosofii, dialecticienii sau retoricienii îsi raportau speculațiile teoretice privitoare la limbai exclusiv la greaca comună, respectiv la latina clasică. Această tendintă s-a perpetuat, ba chiar s-a și întărit mai bine de o mie de ani după sfîrsitul Antichității clasice, de-a lungul unui Ev Mediu european în care latina a functionat ca unică limbă de cultură și unic punct de referintă în reflectiile teoretice asupra limbaiului.

Abia începînd cu Renașterea și cu perioada care i-a succedat (secolele al XVI-lea - al XVIII-lea), multe dintre limbile nationale din Europa (italiana, franceza, engleza, germana etc.) s-au impus ca limbi de cultură, reducînd treptat importanța limbii latine și, în cele din urmă, eliminînd-o ca unică limbă de cultură; pe de altă parte, contactul intens si extins cu numeroasele limbi vorbite în vastele teritorii recent descoperite (America, Asia, Africa, Oceania etc.) a condus la acumularea unui imens material faptic (gramatici, glosare, dictionare etc.) din sute de limbi. În aceste condiții, era inevitabil ca erudiții să-și pună în mod insistent întrebarea cum se explică diversitatea limbilor și, implicit, de ce limbile se schimbă în timp. Vechea și comoda explicație a diversității limbilor prin episodul biblic al Turnului Babel a ajuns să nu mai satisfacă, ideile de evoluție, schimbare istorică, intervenție creatoare a omului în viața limbilor conturîndu-se din ce în ce mai clar în discursul oamenilor de stiință. Dacă facem abstracție de fascinanta dezbatere privitoare la originea limbajului care a dominat mediile savante din secolul al XVIII-lea, constatăm că despre s c h i m barea lingvistică în problemă calitate d e științifică explicit formulată putem vorbi abia în primele decenii ale secolului al XIX-lea, o dată cu impunerea comparativismului istoric ca metodă adecvată de cercetare a limbilor (vezi supra, § 6.2.1).

Se poate spune chiar că schimbarea lingvistică nu devine, începînd cu comparativiștii, doar o temă de cercetare între altele, ci însăși pro-ble ma ca atare a lingvisticii moderne. Privind limbile în dinamica lor

istorică și comparîndu-le între ele, învățații s-au văzut obligați să încerce să răspundă convingător la întrebări precum: de ce se schimbă o limbă; care sunt tipurile de schimbări; care sunt cauzele schimbărilor lingvistice; în ce condiții se schimbă o limbă; este schimbarea lingvistică un fenomen natural și obiectiv sau depinde de voința omului și de condițiile sociale; afectează schimbările lingvistice limba în ansamblul ei sau doar unele dintre mecanismele care o compun; au schimbările lingvistice caracterul unor legi sau sunt întîmplătoare etc. Organicismul și psihologismul dominante în gîndirea lingvistică a secolului al XIX-lea au condus la formularea unor prime soluții. Dat fiind caracterul introductiv al expunerii noastre, nu este acum momentul să intrăm în detalii despre opiniile, ipotezele sau teoriile emise în această privință. O idee clară ne putem face fie și doar recitind cu atenție un pasaj mai amplu din una dintre lucrările clasice ale Neogramaticilor:

Să stabilim mai întîi la modul cel mai general: Care este cauza propriu-zisă a schimbărilor în cadrul uzului limbii (Sprachusus)? Schimbări care apar prin intenția constientă a indivizilor particulari nu sunt absolut excluse. Gramaticienii, de exemplu, s-au preocupat de fixarea limbilor scrise. Terminologia științelor, a artelor și a meseriilor se regularizează și se îmbogățește de către profesori, cercetători și inventatori. Într-un imperiu despotic, capriciul monarhului este posibil să fi intervenit uneori într-un anumit punct. În mod covîrșitor însă, nu a fost vorba despre crearea a ceva cu totul nou, ci de reglementarea unui punct în care uzul încă oscila, iar însemnătatea acestei intervenții arbitrare este neglijabilă în comparație cu schimbările lente, involuntare și non-conștientizate cărora uzul limbii li se supune fără întrerupere. Adevărata cauză a schimbărilor alteeva decît uzului limbii nu este ling vistică (Sprechtätigkeit) obișnuită. În cadrul acesteia, orice intervenție intenționată la nivelul uzului este exclusă. În activitatea lingvistică nu acționează nici o altă intenție decît intenția vorbitorului, orientată către nevoia de moment, de a-și face înțelese de către celălalt dorintele și gîndurile. În rest, în dezvoltarea uzului lingvistic, finalitatea nu joacă alt rol decît cel pe care Darwin l-a stabilit în dezvoltarea naturii organice: oportunitatea mai mare sau mai mică a formațiunilor nou apărute este determinantă pentru conservarea sau dispariția lor (...).

Dacă uzul este modificat de către activitatea lingvistică, fără ca acest lucru să fie dorit de cineva, aceasta se bazează desigur pe faptul că uzul nu domină complet activitatea lingvistică, ci lasă întotdeauna loc unei anumite cantități de libertate. Exercitarea acestei libertăți acționează asupra organismului psihic al vorbitorului, dar acționează deopotrivă și asupra organismului ascultătorilor. Prin însumarea unei serii de astfel de modificări în fiecare dintre organisme,

p. 32 si urm.).

dacă acestea se mișcă în aceeași direcție, se produce, ca un rezultat global, o schimbare a uzului. Dintr-o întrebuințare inițial doar individuală, se constituie un nou uz, care îl înlocuiește, eventual, pe cel vechi. Mai mult, în fiecare dintre organisme există o mulțime de modificări similare care, deoarece nu se susțin reciproc una pe alta, nu au un succes deplin. (...)

Diferitele schimbări ale uzului, așa cum se produc ele în cursul dezvoltării limbii, trebuie organizate în categorii generale și cercetate potrivit devenirii și diferitelor stadii din dezvoltarea lor. Pentru a atinge acest obiectiv, trebuie să ne limităm la acele cazuri în care respectivele stadii de dezvoltare se prezintă, pe cît posibil, în mod complet și clar. De aceea, materialul utilizabil ni-l furnizează în general epocile moderne. Totuși, chiar și cea mai neînsemnată modificare a uzului este un proces complicat, pe care nu-l putem înțelege fără observarea atentă a modificărilor individuale. Acolo unde gramatica obișnuită se preocupă să distingă și să traseze linii de delimitare, noi trebuie să ne străduim să punem în evidență posibilele faze intermediare sau de tranziție. În toate domeniile vieții limbii este posibilă o asemenea dezvoltare treptat eșalonată. Această lină gradare se manifestă, pe de o parte, în modificările pe care le cunosc limbile individuale, îar pe de altă parte, în comportamentul limbilor individuale, în raporturile lor reciproce. A descrie în detaliu acest proces constituie sarcina întregii mele lucrări (H. PAUL, *Prinzipien...*, § 16-19,

Perspectiva neogramatică, expusă aici sintetic de Hermann Paul, este clară: schimbările în limbă (Sprachveränderungen, Sprachverschiebungen) există și se petrec la nivelul uzului vorbirii (Sprachusus). Deși nu se exclude total intervenția conștientă a vorbitorilor în viața unei limbi, ea este marginală și neînsemnată, reducîndu-se doar la terminologia stiințifică (la termenii de specialitate inventați de oamenii de știință). În principiu, schimbările în limbă au un caracter organic, natural și necesar, similar schimbărilor din natura vie, așa cum sunt ele înțelese de evolutionismul darwinist. Ca și în natura organică, supravietuirea structurilor sau "formațiunilor" nou apărute (entstandene Gebilde) depinde de gradul lor de adaptabilitate și de oportunitate (Zweckmässigkeit) în limbă. Există de asemenea cauze precise ale schimbărilor lingvistice, iar acestea trebuie căutate în însuși exercițiul limbajului, înțeles, în acceptie humboldtiană, ca activitate lingvistică (Sprechtätigkeit). Exercițiul limbajului implică organismul uman în întregul său, cu latura fiziologică și cu cea psiho--mentală. Toate schimbările sunt inițial individuale, unele dintre ele sunt însă acceptate de uzul lingvistic.

Evidentă pare, în viziunea Neogramaticilor, evoluția unei limbi în timp. În paragraful de mai sus, Hermann Paul vorbește despre modificările în limbă ca despre un "proces complicat" (ein komplizierter Prozess), despre

stadii de dezvoltare (Entwicklungsstadien) distincte ale limbii, iar sarcina primordială a lingvistului ar fi tocmai aceea de a delimita defini si explica aceste stadii. În continuarea pasajelor citate, Hermann Paul arată că schimbările lingvistice afectează deopotrivă nivelul fonetic, regulile și deprinderile de rostire ale sunetelor (lautliche Seite), dar si nivelul continutului (Bedeutung). Sunt reformulate apoi cele două principii centrale care, în concepția Neogramaticilor, guvernează evoluția limbilor: legea fonetică și analogia (vezi și supra. 8 6.2.1.4). De asemenea, sunt definite în detaliu și ilustrate cu exemple din diverse limbi diferitele tipuri si subtipuri de schimbări lingvistice, cu o mare fortă de convingere, ceea ce explică extraordinara autoritate de care Principiile... lui Hermann Paul s-au bucurat în posteritate, ca bază teoretică pentru studiul istoric al limbilor. Programul Scolii Neogramaticilor a fost pus în practică pe parcursul întregului secol XX, concretizindu-se în elaborarea a numeroase gramatici istorice sau istorii l'i m b i l o r; inclusiv istoriile (parțiale sau integrale) ale limbii române (A. Philippide, Ö. Densusianu, S. Puscariu, Al. Rosetti, G. Ivănescu) se fundamentează pe principiile neogramatice.

Format el însusi ca neogramatician în timpul studiilor la Leipzig (1876-1880). Ferdinand de Saussure vatratape larg și în spirit neogramatic problema schimbărilor lingvistice, în partea a patra a Cursului... său, intitulată Lingvistica diacronică. Ilustrul genevez pare să nu se fi îndoit nici un moment de realitatea schimbărilor lingvistice, de vreme ce afirmă că "imobilitatea absolută nu există; (...) toate părțile limbii sînt supuse schimbării; fiecărei perioade îi corespunde o evoluție mai mare sau mai mică. Aceasta poate să varieze ca rapiditate și intensitate, fără ca principiul să fie infirmat; fluviul limbii curge fără întrerupere" (Curs..., p. 269 din orig., p. 151 trad. rom.). Mai citim în continuare despre "regularitatea absolută" a schimbărilor fonetice, despre consecințele în plan morfologic ale schimbărilor fonetice, despre analogie și aglutinare, adică tocmai despre punctele centrale ale doctrinei neogramatice. Interesant de constatat este că, în maniera sa adesea dilematică, Saussure consideră util să prezinte sintetic și critic (Curs.... p. 272 din orig., p. 151 trad. rom.) cauzele schimbărilor fonetice, așa cum fuseseră acestea identificate de diferiți lingviști contemporani: I. configurația specifică a "aparatului fonator", proprie fiecărei "rase"; II. influența mediului geografic și a climatului; III. legea "minimului efort"; IV. influența educației primite în copilărie; V. condițiile istorico-politice și sociale în care se dezvoltă o limbă; VI. influența "substratului lingvistic anterior", adică a limbii unor indigeni absorbiți de noii veniți, a căror limbă se impune; VII. influența modei (factorul psihologic al imitației).

Unul dintre cei mai autorizați colaboratori ai lui Saussure, Antoine Meillet, consecvent cu accentul pus de el pe dimensiunea socială a limbajului, a văzut în însuși caracterul social al limbii cauza principală a schimbărilor lingvistice:

Există un element ale cărui circumstanțe provoacă variații perpetue, uneori bruște, alteori lente, dar niciodată întrerupte în întregime, iar acesta este structura societății. (...) Orice modificare în structura societății se va traduce printr-o schimbare a condițiilor în care limbajul se dezvoltă. Limbajul este o instituție deținînd propria autonomie; este deci necesar să determinăm condițiile generale de dezvoltare dintr-un punct de vedere pur lingvistic, și acesta este obiectul lingvisticii generale. (...) Din faptul că limbajul este o instituție socială, rezultă că lingvistica este o știință socială și singurul element variabil la care putem recurge pentru a explica schimbarea lingvistică este schimbarea socială, ale cărei consecințe sunt variațiile limbajului, uneori imediate și directe, cel mai adesea mediate și indirecte (MEILLET, Linguistique générale..., I, p. 16).

După cum se știe, în ciuda unor programe alternative cum este și cel creionat de A. Meillet, cei mai multi dintre urmasii directi ai lui Saussure. precum și majoritatea structuralistilor care se revendică de la mostenirea saussuriană (reprezentanții Școlii lingvistice de la Praga, distributionalistii americani s.a.) au practicat o orientare teoretică privilegiind sincronia în dauna diacroniei. Absolutizîndu-se într-un fel afirmația magistrului genevez că "le système en lui même est immuable", s-a ajuns să se considere că exclusiv descrierea sincronică a sistemului unei limbi are legitimitate din punct de vedere teoretic, ca fiind singura adecvată obiectului real al cercetării lingvistice, sistemul lingvistic ca atare. Distinctia originară saussuriană între sincronie și diacronie a fost astfel interpretată în mod antinomic, considerîndu-se prin urmare că notiunile de "sistem" și de "schimbare/evoluție" sunt incompatibile și incongruente, ceea ce ar avea drept consecință logică necesară de-legitimizarea abordării sistematic-evolutive a limbilor. Totuși, în ciuda tendintei evidente a structuralistilor de a ignora dimensiunea istorică a limbilor, personalități importante ale lingvisticii secolului XX nu au întîrziat să atragă atenția asupra acestei erori de concepție și de perspectivă. Într-un studiu intitulat Introducere în lingvistică din 1937¹,

Publicat în versiune franceză sub titlul Introduction à la linguistique, în HELMSLEV, Essays..., p. 15-25.

Louis Hjelmslev, de exemplu, respinge cu tărie tendința multor cercetători de a privilegia abordarea sincronică, tendință pe care el o numește "pansincronism" și o consideră condamnată la o "dependență servilă" de tradiția școlară. Ilustrul lingvist danez atrage deopotrivă atenția că Saussure nu este responsabil de acest dezechilibru în favoarea descrierii sincronice:

Cîteva mari spirite au înțeles necesitatea de a confrunta cele două perspective si de a le plasa pe același plan. Ferdinand de Saussure formula în termeni clari conflictul între sincronie și diacronie și menționa faptul că locul adecvat al sincroniei este alături de diacronie, și chiar mai presus, căci schimbarea lingvistică nu poate fi recunoscută în mod convenabil decît comparînd două stadii lingvistice succesive, presupunind mereu că acestea au fost corect descrise. Saussure atrăgea viguros atentia împotriva confuziei între sincronie si diacronie, rezultînd dintr-un diacronism partizan care, în chip imprudent, nu studia decît schimbările, fără a acorda mai întîi atentia necesară stadiilor sincronice. Totusi, avem de-a face aici cu un avertisment primejdios, căci acesta a avut drept consecintă transformarea antinomiei în schismă; pe de o parte, fenomenele diacronice, schimbările lingvistice larg determinate de către o regiune anume si dependente de factori sociali si de tendinte ale populației vorbind respectivul idiom; pe de altă parte, sincronia generală. Două cupluri de contrarii, punctele de vedere particular și general (HJELMSLEV, Essays..., p. 26-27).

Totuși, chiar în interiorul structuralismului, nu au lipsit tentativele de a concilia noțiunile de sistem și evoluție, stabilitate funcțională sincronică și schimbare lingvistică. Una dintre cele mai cunoscute asemenea tentative este cea a lui André Martinet. Un întreg capitol (VI, p. 222 și urm. ale trad. rom.) din Elemente de lingvistică generală, este dedicat de lingvistul francez problemei "evoluției limbilor". Pornind de la constatarea banală că, fie și doar citind în paralel două texte scrise în de-a face cu aceeași limbă la distanță de cîteva secole², ne dăm seama că avem aceeași limbă, dar cu numeroase elemente sensibil diferite, care nu împiedică totuși procesul de înțelegere, Martinet afirmă limpede că "este (...) evident că orice limbă se schimbă în orice clipă", continuînd:

Orice se poate schimba într-o limbă: forma și valoarea monemelor, adică morfologia și lexicul; ordinea monemelor în enunț, adică sintaxa; natura și

Experiența o poate face oricare dintre noi citind primele fraze din Biblie, mai întîi
așa cum apar ele în cea dintîi versiune românească integrală a Sfintei Scripturi,
Biblia de la București (1688), iar apoi într-una mai recentă, cum este versiunea
publicată de Valeriu Anania în 2002.

condițiile folosirii unităților distinctive, adică fonologia. Apar noi foneme, noi cuvinte, noi construcții, în timp ce unități vechi și întorsături vechi își pierd din freevență și cad în uitare. Aceasta se produce fără ca vorbitorii să aibă vreodată sentimentul că limba pe care o vorbesc și care se vorbește în jurul lor încetează de a fi identică cu ca însăși (MARTINET, Elemente..., p. 223).

După Martinet, fără a nega importanța factorilor psihici și sociali în dinamica limbilor, "este foarte greu să stabilim exact cauzalitatea schimbărilor lingvistice, plecînd de la reorganizările structurii sociale și de la schimbările în nevoile de comunicare determinate de ele" (*ibidem*, p. 226), așa încît demersul științific explicativ ar trebui să se orienteze exclusiv către o cauzalitate internă, proprie sistemului lingvistic. Această cauză internă a schimbării lingvistice este identificată de Martinet în "e c o n o m i a 1 i m b i i", adică într-o tendință internă a limbii, ca activitate umană, de a selecta și impune acele forme și structuri care reclamă o cheltuială de energie minimă din partea vorbitorului.

Evoluția lingvistică poate fi concepută ca fiind determinată de antinomia permanentă între nevoile de comunicare ale omului și tendința sa de a reduce la minimum activitatea mentală și fizică. Aici, ca și în alte domenii, comportamentul uman este supus legii minimului efort, conform căreia omul nu-și cheltuiește energia decît în măsura în care poate ajunge la scopurile fixate. (ibidem, p. 227)

Exemplele date de Martinet par destul de convingătoare: în franceză, subst. cinéma și métro, care au apărut ca "prescurtări" ale unor creații lexicale inițial mai lungi (cinématographe, respectiv chemin de fer métropolitain); asemenea exemple putem găsi cu ușurință în orice limbă și la tot pasul. Sunt însă, de asemenea în orice limbă, numeroase cazurile în care înregistrăm și fenomenul invers! De exemplu, această nevoie de economie internă nu poate explica de ce în latina populară care a stat la baza limbii române s-a manifestat "tendința" de a renunța la formele "economice" de perfect și viitor, în favoarea unora compuse, mai puțin "economice": lat. cantavi vs. rom. am cintat (< lat. pop. *habeo cantatum), lat. cantabo vs. rom. voi cînta (< lat. pop. *volo cantare)!

THE CONTRACT OF STATE OF

13.2. Teoria lui E. Coseriu despre schimbările lingvistice

Constatînd la rîndul său caracterul doar aparent al aporiei dintre sistematic și evolutiv, dintre sistemul lingvistic și schimbările în limbă, Eugenio Coseriu a abordat în chip monografic întreaga problematică, în studiul, devenit între timp punct de referință obligatorie, Sincronia, diacronia y historia (Montevideo, 1959), subintitulat Problema schimbării lingvistice. Supunînd analizei critice o cantitate enormă de contribuții teoretice, Coseriu a arătat inconsistența poziției "sincroniste", argumentînd în mod convingător următoarele teze:

a) pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decît în virtutea unei erori
de perspectivă, care se manifestă, în esență, în identificarea – explicită sau
implicită – a noțiunii de "limbă" cu cea de "proiecție sincronică";

b) problema schimbării lingvistice nu poate și nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali:

c) totuși, afirmațiile citate se întemeiază pe faptul că se atribuie obiectului ceca ce nu e decit o exigentă a cercetării;

d) în realitate, antinomia *sincronie* – *diacronie* nu aparține planului obiectului, ci aparține planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică;

e) chiar în opera lui Saussure – în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra și împotriva propriilor postulate – se pot găsi elemente pentru a depăși antinomia, în sensul în care ea poate fi depășită;

f) concepția saussuriană și concepțiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depășească contradicțiile lor interne;

g) nu există nici o contradicție între "sistem" și "istoricitate", ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esența ei sistematică;

h) în planul cercetării, antinomia sincronie – diacronie poate fi depășită numai în și prin istorie (COSERIU, Sincronie, diacronie..., p. 13-14).

Mai ales după ce monografia citată mai sus a cunoscut și versiuni în limbile italiană, rusă și germană (mai recent și în română), tezele lui Coseriu privitoare la schimbările lingvistice au fost larg cunoscute și acceptate în special în mediile academice europene, dar relativ ignorate în lumea anglo-saxonă. Constatînd această stare de fapt, Coseriu a prezentat în 1982, la un congres ținut la Los Angeles ("UCLA Conference on Causality and Linguistic Change"), o conferință intitulată ironic "Linguistic Change Does not Exist", în care formulează o sinteză precisă a concepției sale. Rezumăm, în cele ce urmează, conținutul acestui studiu.

O distincție primară care trebuie făcută atunci cînd abordăm această temă, afirmă Coseriu, este aceea între "obiectele naturale" și "obiectele culturale", în sensul kantian al deosebirii dintre ..natură" și ..cultură" în sfera umanului. Ca obiect cultural, limba apartine domeniului libertății si nu celui al necesității. asemenea artei, filosofiei, stiinței, tehnologiei etc. Ca toate aceste activități, limba reflectă atributul creativității umane, prin creativitate înțelegindu-se "o dublă productivitate: productivitate cu privire la «obiectele» produse si productivitate cu privire la procedurile de producere corespunzătoare (care pot fi ele însele «produse»)" (COSERIU, Linguistic Change..., p. 52). Proprietate intrinsecă a fiintei umane. creativitatea nu constă în simpla aplicare a unor reguli, ci actionează chiar asupra regulilor respective. În această perspectivă, o a doua distinctie care trebuie făcută este cea între cauzalitatea propriu-zisă (activă în cazul "obiectelor naturale"), pe de o parte, și finalitate (care este tipul de determinare propriu obiectelor culturale, inclusiv deci limbajului uman) și condiționare (ansamblul împrejurărilor de ordin "intralingvistic" și "extralingvistic" în care se desfășoară și se finalizează activitatea creativă), pe de altă parte.

Pentru a preciza încă și mai bine termenii dezbaterii despre "schimbarea lingvistică", apelăm, împreună cu Coseriu, la cele patru tipuri de "cauze" definite de Aristotel: cauza eficientă, cauza materială, cauza formală și cauza finală. În cazul limbii, ca activitate creatoare, cauza eficientă este omul însuși, ca fiintă liberă. Materia din care este alcătuită o limbă reprezintă cauza ei materială, cu alte cuvinte, baza ei istorică (substratul, superstratul, adstratul etc.). În sfera creativității umane cauza formală coincide cu cauza finală, prin finalitate, în cazul limbii, înțelegîndu-se însuși obiectul produs, cu valorile sale culturale și funcționale. De exemplu, finalitatea formelor de viitor ale verbului din limbile romanice "nu este nimic altceva decît însuși acest timp al viitorului, cu funcțiile sale

ca timp particular într-un sistem verbal particular" (ibidem).

Întelegerea limbii ca o activitate umană creatoare, și nu ca un obiect sau un organism natural ne impune acceptarea ipotezei că, în înțelesul ei tradițional, schimbarea lingvistică "nu există":

Prin non-existență înțeleg trei lucruri: a) non-existența schimbării în forma larg acceptată în lingvistică; b) caracterul imperceptibil al existenței sale, în sensul în care schimbarea are loc realmente; și c) faptul că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat deopotrivă ca schimbare și non-schimbare: ca o reînnoire si ca o aplicare (ibidem, p. 53).

Ceea ce "există" sunt așadar nu schimbări într-o limbă văzută ca produs, ci inovații individuale, dictate de "cauza finală", în cadrul a ceea ce Coseriu numește tehnica vorbirii. Aceste inovații de la nivelul vorbirii conduc la crearea unei noi tradiții lingvistice, lăsînd impresia că ceva în "limba ca atare", adică în "sistemul limbii", s-a schimbat:

O limbă este o "tehnică a vorbirii" constituită istoric: ea există doar ca o tradiție a abilității de a vorbi, cu alte cuvinte, ca o de prindere tehnică tradițională sau ca o "competență" care a fost transmisă către și de către membrii individuali ai comunităților lingvistice. Astfel, ceea ce este interpretat ca "schimbare lingvistică" nu este un proces de schimbare al produselor limbajului (a nu devine el), ci mai degrabă o creație de tradiții lingvistice, obiectivarea istorică a ceea ce a fost produs în vorbire, sau, altfel spus, nimic altecva decît limbajul așa cum este el creat. Este adevărat că, în acest mod, unele tradiții dispar (mai precis spus, sunt abandonate), dar acest fapt nu înseamnă că a ce s te tradiții ca atare a u devenit noile tradiții care le-au înlocuit (ibidem, p. 54).

În acest înțeles al "schimbării", nu limba ca "sistem" sau ca "produs" (în accepția humboldțiană de ergon) se află în permanentă evoluție, ci, la nivelul limbii ca "activitate" (enérgeia), vorbitorul produce sau creează în permanență noi forme, reclamate de necesitățile concrete ale comunicării și în contextul unor condiții materiale date. Potrivit acestei perspective, să o numim "energetist-finalistă", Coseriu identifică trei tipuri de probleme, ținînd de trei niveluri diferite: "a) problema universală a schimbării lingvistice (de ce se schimbă limbile în principiu); b) problema generală a schimbării lingvistice (de ce și în ce condiții intra- și extra-lingvistice se schimbă în mod normal limbile); c) problema istorică a fiecărei schimbări individuale, adică problema de a justifica fiecare creație în cadrul unei tradiții particulare și, pe cît posibil, înlocuirea unei tradiții anterioare" (ibidem, p. 55). Fiecare dintre aceste trei cîmpuri problematice ar trebui tratat separat, pentru a se evita suprapunerile, neînțelegerile, confuziile și erorile care apar adesea în abordarea problemei "schimbărilor lingvistice".

La primul nivel, cel al limbajului ca atribut universal al umanului, "schimbarea" nu poate fi înțeleasă decît ca o "obiectivizare istorică a creativității lingvistice", care își are originea în caracteristica intrinsecă a limbajului de a fi creativ, pe de o parte, și, pe de altă parte, de a fi o activitate îndreptată către celălalt, adică în atributul alterității: "Schimbarea lingvistică nu este un rezultat, produs al unor cauze, ci este manifestarea imediată, emergența primară a creativității și alterității limbajului" (ibidem, p. 56). În consecință, la acest nivel universal, schimbarea lingvistică nu este deloc un "mister":

"A explica" schimbarea lingvistică la acest nivel înseamnă a înțelege e schimbarea lingvistică, i.e. a înțelege ce este schimbarea lingvistică. Cei care caută cauzele (sau o cauză a n u m e) la acest nivel și nu găsesc nici una, pur și simplu ignoră natura schimbării lingvistice și natura limbajului însuși, căci schimbarea lingvistică nu este nimic alteeva decît limbajul pe cale de a lua ființă [language coming into existence] (ibidem, p. 56).

În privința limbilor istorice ca atare, al doilea plan al abordării sistematice a problemei schimbărilor lingvistice avut în vedere, Coseriu atrage atenția asupra distincției necesare între *inovație*, care are loc la nivelul discursului (sau, în termeni chomskieni, al "performanței") și *schimbarea* propriu-zisă, care se petrece la nivelul limbii (al "competenței"). Ca proces desfășurat în cadrul unei comunități de vorbitori, sunt de distins patru faze ale schimbării:

- adoptarea reprezintă forma de bază a schimbării lingvistice şi constă în acceptarea unei inovații de către un individ din masa de vorbitori;
- difuzarea unei inovații, în sensul adoptării ei de către mai mulți vorbitori;
- selectarea unei inovații, în sensul alternanței în uzul lingvistic a noii creații și a celei tradiționale;
- mutația, adică abandonarea vechii tradiții în favoarea noii creații, ca fază finală a schimbării lingvistice.

În fine, întelegerea corectă a ceea ce se petrece la al treilea nivel al cercetării schimbărilor lingvistice, cel al faptelor, al schimbărilor lingvistice concrete, impune de asemenea o serie de distincții și precizări. Este vorba, mai ales, despre ceea ce, în explicația tradițională a schimbărilor, înțelegem prin caracterul gradual și regulat al schimbărilor lingvistice. Coseriu respinge această interpretare traditională, arătînd că avem de-a face, în cazul ambelor presupuse caracteristici ale procesului de schimbare, cu iluzii datorate confuziei de planuri. Fie că procesul se petrece la nivelul sistemului sau la nivelul normei, impresia de gradualitate a schimbării vine de fapt din coexistența formei nou-create cu cea traditională. Cît privestea regularitatea schimbării, aceasta "apartine actului prin care un fapt de limbă este creat, și într-un astfel de act un procedeu este regulat pentru simplul motiv că în fiecare caz în parte avem de-a face cu un fapt unic: acesta reprezintă un model pentru clase sau uzuri viitoare" (ibidem, p. 57). Atît inovația, cît și adoptarea și difuzarea acesteia au un caracter spontan si instantaneu; ele nu se petrec în mod "legic", ci pot să se petreacă în anumite condiții ("cauza materială"!). Prin aceasta, "legea fonetică" își pierde caracterul ei necesar și "organic" pe care i-l atribuiau Neogramaticii, devenind un fapt de creativitate, difuzare, selectare și, în cele din urmă, de mutație:

În cazul schimbării fonetice, "legea fonetică" nu reprezintă rezultatul final, ci punctul de pornire al procesului corespunzător în cadrul comunității de vorbitori. Este adevărat însă că, datorită unor adoptări diferite, o schimbare oarecare poate fi interpretată în moduri diferite. Datorită acestui fapt și datorită "excepțiilor" care rezultă din etapa selecției, apar iluzia iregularității inițiale și în special interpretarea legii fonetice ca răspîndindu-se de la un cuvînt la altul (*ibidem*, p. 58).

Să ilustrăm acest mod de a vedea lucrurile cu un exemplu românesc. Cîteva dintre cele mai vechi documente scrise în limba română, așa-numitele "texte rotacizante" din secolul al XVI-lea, prezintă un fenomen fonetic foarte caracteristic, si anume "rotacismul lui n intervocalic", adică prezența generalizată a unui r în loc de n, acolo unde n se află între două vocale: bire și lură etc. (în loc de bine < lat. bene; lună < lat. luna etc., din limba comună și din restul dialectelor și graiurilor românești). Este vorba despre o particularitate a graiului maramuresean, "limba nativă" a cărturarilor anonimi care au redactat (sau copiat) respectivele texte. O inovatie spontană cîndva, acest fapt a fost difuzat între ceilalți vorbitori, a fost selectat de uz și a înlocuit în cele din urmă forma tradițională, cea "etimologică" (bine, lună etc.). Spunem că a fost instituită o normă a graiului literar nordic-maramureșean din secolul al XVI-lea, respectată cu strictete de utilizatori. Lucrurile se complică puțin, deoarece unele din textele rotacizante prezintă, pe lîngă această "formă finală" a schimbării lui n în r în poziție intervocalică, și o "formă intermediară", în care n-ul initial se păstrează: binre, lunră. Acest "amestec" al formelor, prezenta în unul și același text a două "stadii" ale uneia și aceleiași schimbări fonetice ilustrează și confirmă în mod indubitabil teoria coseriană despre schimbările lingvistice: "schimbarea lingvistică" nu este un fenomen "natural", evolutiv, necesar și "treptat", ci un act spontan de decizie, luată de utilizatorii respectivei "limbi funcționale" (în cazul de față, varietatea literară maramureșeană a secolului al XVI-lea), în împrejurări istorice bine determinate (în cazul de față, inexistența unui model anterior a favorizat adoptarea "normei locale"). "Evoluția" acestui fonetism poate fi urmărită în continuare, întrucît unele din textele rotacizante (Psaltirea si Apostolul) au stat la îndemîna unui cunoscut cărturar, diaconul Coresi, care a tipărit în a doua iumătate a secolului al XVI-lea o serie de texte românesti bisericesti. Preluînd textele înaintașilor, Coresi le-a supus unei revizuiri înainte de a le tipări, adaptînd limba lor potrivit propriei "tradiții locale", cea muntenească; în consecință, între alte fonetisme cu caracter nordic, Coresi a renunțat la rotacism, întrebuințînd norma muntenească (bine, lună etc.).

Vom ilustra acum mecanismul "schimbării lingvistice" prin alt exemplu. Forma cea mai veche, etimologică, a uneia dintre cele mai importante prepozitii românesti este pre (< lat. super, per). Această formă "normală" din punct de vedere istoric a fost singura întrebuintată în româna preliterară, probabil în toate varietățile regionale. Spre această concluzie ne conduce constatarea faptului că în toate textele românesti din secolul al XVI-lea, indiferent de regiunea unde au fost scrise sau de "stilul" căruia îi apartineau (texte bisericesti, texte juridice, documente de cancelarie, scrisori private, texte literare etc.), forma pre este unica atestată, reprezentînd cu alte cuvinte o normă traditională stabilă. La un moment dat, si anume în deceniile de la sfîrsitul secolului al XVII-lea. în unele texte laice (la cronicarii munteni, Constantin Cantacuzino, R. Greceanu, R. Popescu, de exemplu) apare notată forma pe, care initial trebuie să fi fost o inovatie; cu termenii coserieni, a fost d i f u z a t ă (acceptată de alti utilizatori), apoi selectată (a circulat în paralel și în concurență cu mai vechea formă), pentru se impune în cele din urmă definitiv, în defavoarea formei traditionale, care a sfîrsit prin a fi abandonată (momentul m u t a t i e i). Bogatele informații din DLR3 ne permit să stabilim cu relativă exactitate limitele cronologice ale acestor etape, precizînd și condițiile în care această înlocuire a lui pre prin pe s-a petrecut. Etapa s e l e c t i e i a durat mai bine de un secol, în sensul că textele (uneori unul si acelasi text!) din secolul al XVIII-lea si din prima jumătate a secolului al XIX-lea, fie manuscrise, fie tipărituri, contin, în paralel și în concurență, atît forma mai veche (pre), cît și pe cea mai nouă (pe). "Rezistența" formei vechi se explică și prin împrejurarea că în cărtile bisericesti, dat fiind caracterul lor conservator, ea a continuat să fie normă unică pînă spre jumătatea secolului XX⁴! În ce privește textele laice, o lungă perioadă pre a continuat să fie preferată de către scriitorii mai tradiționaliști (de exemplu, G. Asachi, C. Negruzzi, care au interpretat această formă ca o componentă a tradiției moldovenești!). Începînd cu

Informațiile care stau la baza considerațiilor de mai sus au fost preluate din Dicționarul limbii române (DLR), tom. VIII, partea a II-a, litera p, București, 1974, s.v. pe.

^{4.} În uzul vorbit al stilului bisericese ("Şî ne iartă pre noi, după cum şi noi..." - rugăciunea Tatăl nostru), precum şi, sporadic, în unele cărți de cult tipărite în ultimii ani, pre este încă prezent!

generația lui Creangă, Eminescu, Maiorescu și Caragiale, pe s-a impus definitiv și s-a generalizat ca o normă literară unică, în condițiile în care ampla dezbatere de pe parcursul întregului secol al XIX-lea, privitoare la necesitatea unei limbi literare unice, se finalizase prin realizarea unui consens în această privință.

O altă "schimbare lingvistică" avînd drept obiect de asemenea prepozitia p(r)e priveste o chestiune de morfo-sintaxă. Este vorba despre așa--numita functie de marcare a complementului direct nume de persoană (exprimat prin pronume sau substantive), pe care această prepoziție o realizează în limba română modernă: îl văd pe Ion (pe el, pe fratele meu etc.). Această structură, unica posibilă astăzi, pare să fie o inovatie care a început să se răspîndească doar din secolul al XVI-lea, după cum indică observarea atentă a textelor. Cele mai vechi texte românesti, manuscrisele rotacizante, ca și tipăriturile lui Coresi atestă din abundentă structurile istorice "normale" (mostenite din limba latină), fără morfemul p(r)e: nu ucide ei (Psaltirea Scheiană și Psaltirea slavo-română a lui Coreși din 1577), astepta noi și prinseră Pavelu (Codicele Voronetean). să nu ascultaret mene și boteză acel împărat (Codex Sturdzanus) etc. Inventia (pre ca marcă a acuzativului personal) apare cu totul sporadic în secolul al XVI-lea (o singură dată în Psaltirea Hurmuzachi: înderipteadză pre noi, cf. DLR, s.v. pe). În secolul următor, situația se inversează, structura mai nouă, cu p(r)e + acuzativ personal, devine regula, pe cînd forma veche fără p(r)e apare doar sporadic, pentru ca un secol mai tîrziu forma nouă să se impună definitiv și generalizat, în toate tipurile de texte⁵.

Revenind acum la E. Coseriu, se cuvine să menționăm și interpretarea pe care el o dă unor concepte des vehiculate de către specialiștii care încearcă să găsească o m o t i v a r e a schimbărilor lingvistice: tendința spre simplificare sau spre economia de mijloace, tendința spre marcarea mai explicită a unor funcții sau raporturi gramaticale, înțelese adesea ca "tendințe interne" ale sistemului lingvistic, ca "presiune internă a sistemului". Coseriu respinge acest fel de a vedea lucrurile, arătînd că, de fapt, avem de-a face nu cu niște "cauze interne", proprii sistemului, ci cu niște c o n d i ț i i o b i e c t i v e ale schimbării lingvistice, care țin de dinamica istorică a funcționării limbii:

Concepte precum simplitate, economie, marcare [markedness] se referă la forme ale finalității obiective și aparțin planului cercetării empirico-istorice. În

^{5.} Pentru detalii, v. Constantin Frâncu, în GHEŢIE, *Istoria...*, p. 151 și 350-351 (împreună cu bibliografia problemei).

măsura în care se referă la activitatea vorbitorului, acești termeni denotă norme ale acestei activități. Aceste norme ne spun nu de ce, ci cum se petrece o schimbare lingvistică; și nu cum în mod absolut și necesar, ci cum ἐπὶ τὸ πολύ – în cele mai multe cazuri. Și tocmai aceste norme sunt cele care constituie obiectul unei investigații a schimbării lingvistice: problema lingvistică nu este de ce, ci în ce scop și cum. Condițiile obiective ale schimbării lingvistice (e.g. "presiunea sistemului") aparțin de asemenea planului cercetării empirico-istorice; aceste condiții nu trebuie totuși privite drept "cauze", și nici ca o "motivare" independentă: ele aparțin motivației secundare. Putem, desigur, numi "cauze" atît normele, cît și condițiile, dar într-un sens cu totul diferit al termenului "cauze". Tendințele, în măsura în care sunt, strict vorbind, intra-lingvistice, adică în măsura în care privese structura intermă a limbii, sunt manifestări ale tipurilor lingvistice (COSERIU, Linguistic change..., p. 63).

Încercînd o interpretare în această cheie a uneia dintre schimbările menționate și explicate în exemplele de mai sus, vom putea face următoarele precizări. Înlocuirea lui pre prin pe nu are drept cauză tendința internă a sistemului fonematic românesc spre economia de mijloace, ci, dacă vrem să menținem ideea de economie, aceasta se regăsește mai degrabă la nivelul vorbitorilor (scriitorilor). Mai mult, generalizarea în uz a formei pe are o finalitate precisă, dorința vorbitorilor de a se raporta la o normă unică și generală, ca semn al exprimării "standard" sau "literare". Cit privește acum substituirea întrebuințării tradiționale a acuzativului personal fără morfemul p(r)e cu o nouă normă, cea cu p(r)e + acuzativ personal, putem accepta ideea că forma "marcată" are avantajul de a fi mai explicită decît cea "ne-marcată" în exprimarea funcției de complement direct. Dar și în acest caz avem de-a face nu cu o "tendință a sistemului" spre explicitare, ci cu o nevoie de acest tip a utilizatorilor, așadar cu o "cauză finală".

^{6.} Prin tip lingvistic, în cadrul unei distincții tripartite alături de normă şi sistem, Coseriu înțelege tehnica vorbirii văzută "ca un sistem de tipuri de funcții şi proceduri, sau mai degrabă ca un sistem de principii ale producerii limbii, principii care stau la baza acestor funcțiuni şi proceduri ale unui sistem lingvistic" (COSERIU, Linguistic change..., p. 61).